

(Херсон)

ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "ПРИРОДА" У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ КАНАДСЬКИХ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПОЕТІВ

Статтю присвячено опису лінгвостилістичних особливостей лексем на позначення поняття "природа", лексико-семантичного поля та його характеристики; проведено лексико-семантичний аналіз досліджуваних одиниць.

Ключові слова: семантичне поле, лексико-семантичне поле, мікрополе, мовна картина світу.

The article dedicated to the description of linguistics stylistic field and its characteristic with a presentation of examples, connected which concern to the concept "nature". Lexico-semantic analysis of investigated figures had carried out.

Key words: semantic field, lexico-semantic field, micro field, linguistic picture of the world.

Мовознавство кінця ХХ – початку ХХІ століття характеризується антропоцентричною спрямованістю на розгляд мовних фактів у тісному зв'язку з етнічною свідомістю, матеріальною та духовною культурою народу, когнітивними структурами мислення та пізнання довкілля. Ідея антропоцентричності мови – ключова в сучасній лінгвістиці. У наш час метою лінгвістичного аналізу не може вважатися тільки виявлення різних характеристик мовної системи. Антропоцентрична парадигма – це аналіз людини в мові і мова в людині, оскільки, на думку І. Бодуена де Куртене, "мова існує тільки в індивідуальному мозку, тільки в душі, тільки у психіці індивідів, які є представниками даного мовного суспільства" [1, с. 83].

Поняття мовної картини світу є одним із фундаментальних у сучасній лінгвістиці. Початок ґрунтовних розробок даного феномена пов'язують із діяльністю В. фон Гумбольдта. Він одним із перших звернув увагу на національні особливості мовних картин світу.

Ця тематика знайшла своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних учених: Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, А. Вебжицької, С. Воркачова, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Карасика, В. Касевича, Г. Колшанського, Ю. Степанова. У центрі сучасних наукових досліджень перебуває вербальний образ світу, сформований у свідомості носіїв певної мови. Культурологічний аспект когнітивної семантики досліджується Є. Бартмінською, В. Красних, О. Кульчицьким, О. Левченко, О. Лосевим, В. Масловою, І. Ольшанським, О. Опаріною, Н. Сукаленко, В. Телія, М. Фабіян, О. Шмельовим, М. Хайдеггером, Р. Фрумкіною, В. Чукіною.

З'ясовуючи вплив мови на формування картини світу, необхідно акцентувати увагу на сучасних тенденціях її розвитку. Слід погодитися з Т. Цив'ян, яка звернула увагу на те, що "картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності. Картина світу – це цілісний, глобальний образ світу, який є результатом усієї духовної активності людини, вона виникає під час усіх контактів зі світом та уявлень про нього. Якщо світ – це людина і середовище в їхній взаємодії, то картина світу – "результат переробки інформації про середовище і людину" [9, с. 34].

У сучасній лінгвістиці останнім часом активно використовується поняття "мовної картини світу", при цьому на перший план у лінгвістичних дослідженнях висувається проблема опису зовнішньої та внутрішньої структури лексико-семантичних полів і встановлення системних відношень між ними. Як зауважує з цього приводу А. Вежицька, "національно-культурна специфіка ментальності та характеру етносу виявляється не тільки на лексико-семантичному, а й на морфологічному та синтаксичному рівнях мовної структури" [2, с. 137].

Термін "мовна картина світу", на думку В. Маслової, – це не більш ніж метафора, адже в реальності специфічні особливості національної мови, в якій зафіксований унікальний суспільно-історичний досвід даної нації, створюють для носіїв цієї мови не будь-яку іншу, неповторну картину світу, що відрізняється від об'єктивно існуючої, а лише специфічну відмітку цього світу, зумовлену національною значущістю предметів, явищ, процесів, яке народжується специфікою діяльності, образом життя і національною культурою даного народу [6, с. 87].

В основі кожної мови лежить особлива модель, або картина світу. Будь-яка мовна картина світу складається з лексико-семантичних полів. На сьогодні в семантиці представлено різні підходи до структури лексико-семантичного поля.

Значення семантики специфічних лексем у формуванні національного світогляду, духовного світу людини, національно-мовної картини світу зумовило необхідність об'єднання їх в окрему лексичну групу, яку вчені називають по-різному: етнокультурознавча лексика, лінгвокультуреми, мова культури, культурний текст, контекст культури, субкультура, лінгвокультурні парадигми, прецедентні імена культури, ключові імена культури, культурна універсалія, культурна компетенція, культурні традиції, культурний процес, культурні установки. У нашій роботі вихідними є терміни "національно маркована лексика", "культурно маркована лексика", тобто мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом.

Кінець ХХ ст. в українському мовознавстві позначений посиленою увагою науковців до поетичного мовлення письменників, творчість яких довгий час не була предметом вивчення як у літературознавстві, так і мовознавстві. Цей період характеризується поверненням із забуття поетес Марії Голод, Ліди Палій, Олександри Черненко, поетів і перекладачів Олега Зуєвського, Яра Славутича.

Одним із провідних у мові поезій цих митців виступає образ України, який передається найсуттєвішими рисами національно мовної культури, що зберігаються переважно в лексиці.

Аналізоване поле складається із таких мікрополів. Серед них виділяємо мікрополе, що включає елементи, вказуючи на духовний зв'язок автора з рідним краєм (імена письменників, поетів, видатних діячів; імена історичних постатей за часів Київської Русі; імена історичних постатей, представників українського козацтва; імена стародавніх богів слов'ян; міфологічних героїв та небесних світил; назви військових звань та військовослужбовців; назви на позначення сільськогосподарської діяльності); елементи, що мають конкретно-просторові складові (назви міст України; історичні назви міст; лексика на позначення ландшафту України, регіонів та районів; назви культових будівель; назви споруд та будівель; водного простору; народних свят, звичаїв, обрядів; назви рослин, птахів та інших компонентів тощо).

Ми у своїй роботі зупинимося на аналізі мікрополя лексико-семантичного поля "образ України", що має конкретно-просторові складові, зокрема лексеми на позначення поняття природа.

Лексеми на позначення поняття природа у творчості поетів широко представлені назвами на позначення рослин (фітонімічні назви) та назвами на позначення птахів (орнітологічні назви).

Усі автори, мову поезій яких ми досліджуємо, на позначення "образу України" часто послуговуються назвами рослин, що є безпосередніми символами України, це: верба, тополя, рута, смерека, черемша, калина, рокита, горобина, полин, очерет, спориш, комиш, чебрець, драголюб, любисток, волошки, жито, соняшники та інші.

Найпоширенішим елементом українського пейзажу є верба. У народному уявленні верба – символ не тільки космічного океану, але й надзвичайної життєздатності: вона росте без особливих на те умов, гілка без коріння приживається в будь-якому ґрунті. В народі кажуть: "Верба, що лугова трава, її викосиш – а вона знову виросте" [5, с. 282]. У контексті поезій це представлено так: "Верби помили русьві голови дощівкою" [11, с. 15]. Поетеса О. Черненко тлумачить цей образ як окраса рідного краю. О. Зуєвський інтерпретує його як взаємозв'язок людини з природою, людини, для якої це дерево стало частиною тіла: "...Заплакана верба до неї клонить віти, А над чолом її шумлять очерети" [4, с. 265].

Тополію любили головним чином за красу й декоративність. У багатьох народних піснях тополя постає як улюблений образ, символ краси і кохання. О. Черненко використовує лексему тополя як зображальний елемент пейзажу і як згадку про рідний край: "Сьогодні тополі я бачила вперше. Зелені привіти на вітрі несли" [11, с. 72]. Також репрезентують поети цю рослину, як щось рідне, далеке, дороге ще з дитинства.

Вишня – одне з найстаріших дерев в Україні. Назву вишня розуміли як "божественне дерево". Шевченківський "садок вишневий коло хати" став символом України, рідним, близьким образом. "І гомоніла дзвінкомовна тиша...у ритм ходи вростала ніжність вишня" [11, с. 38]. Як одвічне замилювання українського народу, представляє автор цю назву у своїх поетичних рядках.

Окрім номінацій на позначення дерев, у своїх творах поети вживають лексеми з числа чагарникових фітонімів. Здавна в Україні вважали калину священною, що символізувала різні релігійні свята. Наруга над нею вкривала людину ганьбою. Це символ один із найбільш поширених і семантично насичених. Не дивно, що практично всі митці використовують його, актуалізуючи традиційне значення: "А вона, що калиною стала, Багряніє в її ягідках" [11, с. 26].

Серед аналізованих одиниць у мові творів виділяється лексична назва терен. З численних чагарникових рослин в Україні він був особливо популярним. З рослиною пов'язані такі відомі у народі поняття, як "терновий вінець" та "шлях, устелений тереном". Так, наприклад: "Як дикий терен, ставши при дорозі, Збирав розгублену журбу мою" [7, с. 11].

Українці здавна були добрими травниками. З трав'янистих рослин особливо улюблені в народі (і як квітки, і як зілля, і як атрибути обрядовості) полин, чебрець, волошка, мальва, материнка та багато інших. Лексема полин традиційно інтерпретується письменниками як така, що пов'язана перш за все з українським простором. О. Черненко використовує назву полин в такому значенні: "І хоч давила груди полину гіркота, І згарища будов чорніли на степах" [11, с. 148].

Магічними функціями народ наділяв чебрець – українське "євшан-зілля". Для українця саме ця рослина є символом Батьківщини. Її брали з собою, від'їжджаючи на чужину, як згадку про рідний край. Використання фітонімічної назви чебрець досить актуальне і символічне у творчості поетів, оскільки ностальгія за рідним краєм постійно простежується у спектрі їхніх поезій: "Горить вогонь,

присвічує гребцям, а рідний берег пахне чебрецем" [3, с. 76]; "Моє серце в херсонських степах, у притаєних скитських могилах, Я в душі чебрецями пропах, Випасаючи коней по схилах" [9, с. 20].

З-поміж аналізованих одиниць особливого статусу набуває волошка. Чимало легенд, пісень, переказів зберегла пам'ять народу про цих одвічних супутників людини, які широко застосовували в обрядах, побуті, чи просто як окрасу, що милує око, веселить душу. Наведена видова назва інтерпретується на рівні смислового інваріанта краси рідної землі: "Там, де волошки схилили сонні Сині корони" [4, с. 83]; "І дивиться бані небесної нива Волошок очима в злотисте русло" [11, с. 41].

У групі назв рослин спостерігаємо традиційно уживані символи, хоча поети уводять у контекст й назви інших рослин, як складові лексико-семантичного поля "образ України" проте характерних для її малої України, де вони народилися чи жили, так наприклад: "За кукурудзою, де пару спокій, Де проса й гречки запашні клини, Під сонцем спіють темні тумани й монастирі, важкі, зеленоокі" [9, с. 25].

Одним із засобів вираження образу "України", її природи у творах поетів є назви на позначення поняття природа, зокрема назви птахів або орнітологічна лексика. Сюди належать: сич, зозуля, соловей, лелека, шуліка, деркач, черногуз, вірлюк.

Багатими були знання українців про навколишній тваринний світ, специфічні особливості конкретних птахів та комах, поведки хижих звірів. З особливою симпатією ставилися в народі до лелеки, в якій вбачали "птаха сонця", котрий приносить в оселю щастя. "...Немов лелек до гнізд своїх єдиних скликає нас розспівана твоя весна" [11, с. 35].

Із назв птахів найбільш часто у фольклорі вживалися назви зозуля і соловейко. Автори, продовжуючи традиційні уявлення українського народу, ці орнітологічні назви репрезентують так: "Я, наче всі роки минулі В одному кошику несу, І не перестають зозулі Кувати їм життя красу" [11, с. 142]; "Сад соловейком розсипує трелів намисто" [11, с. 28]; "...цвітуть сади розспіваними солов'ями" [3, с. 100]; "Так соловей розлунює пісні В початку літа й мовкне в досягання" [4, с. 321].

Позитивні, а іноді й негативні уявлення у творчості поетів пов'язані з назвою птаха сич: "Чекання сповнена, урвалась ніч. Немов підстрелений, кувавкнун сич" [9, с. 65].

Людина, зокрема письменник або поет, має право застосовувати мовні методи та засоби, які він обирає інтуїтивно, на підсвідомому рівні, а також на основі культурно-мовного чуття. Розглянувши лексико-семантичне поле "образ України" у мовній картині світу поетів, представників української діаспори Канади, ми можемо стверджувати, що воно є провідним і найбагатшим у мові творів і передається найсуттєвішими рисами національно мовної культури, що зберігаються переважно в лексиці. З-поміж аналізованих одиниць особливого статусу набувають лексеми на позначення поняття природа, що широко представлені назвами рослин (фітонімічні назви) та назвами птахів (орнітологічні назви).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодуен де Куртэне И.А. Избранные труды. – М., 1963. – Т. 2.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.

3. Голод Марія. Стрімка моя вулиця. Поезії. – Торонто.: Об'єднання українських письменників "Слово", 1988. – 144 с.
4. Зуєвський Олег. Вибране. Поезії. Переклади. – К.: Вид-во художньої літератури "Дніпро", 1992. – 364 с.
5. Лозко Галина. Українське народознавство. – К.: Зодіак ЕкО, 1995. – 367 с.
6. Маслова В. Лингвокультурологія. – М., 2001. – 194 с.
7. Палій Ліда. Дивовижні птиці. – Торонто.: Об'єднання українських письменників "Слово", 1989. – 39 с.
8. Попова З. Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Издательство "Истоки", 2002. – 59 с.
9. Славутич Яр. Твори. – Т. 1: Поезії. – К.: Дніпро, 1994. – 670 с.
10. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира. – М., 1990. – 176 с.
11. Черненко Олександра. В дорозі до другого берега. Поезії. – Едмонтон, 1992. – 176 с.